

SOSYAL SERMAYE OLARAK EĞİTİM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ MİLLİ EĞİTİM POLİTİKALARINA ETKİLERİ¹

Canan ÇAKIR

Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yrd. Doç. Dr.

E-posta: canancakir@gumushane.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5387-4113>

Özet

Eğitim toplumsal bir olgudur. Eğitim, kişilere bir takım kazanımlar sağlamak için yeni davranışlar, yetenekler ve bilgiler kazandırılması amacıyla veya onlara bedeni, duygusal, zihinsel, toplumsal yeteneklerin ve davranışların faydalı doğrultuda geliştirilmesi yönünde yürütülen faaliyetlerin ve yapılan çalışmaların tamamıdır. Eğitim insan davranışlarını geliştirme ve değiştirme yolunda kullanılacak en etkin yoldur. Küreselleşme ile birlikte, toplumlar daha çok iç içe geçmiş, daha örgütlü ve organize hale dönüşmüş kolektif yapılar haline gelmiştir. Sivil toplum kuruluşu (STK), gönüllü üyeliğe dayalı ve topluma hizmete ve siyaseti etkilemeye yönelik resmi olmayan örgütlenmeler olarak belirtilebilir. Bu çalışmada, eğitim ve sivil toplum kuruluşları bir sosyal sermaye olarak ele alınacak ve 1980 sonrası Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının milli eğitim politikalarına etkisi değerlendirilecektir. 1980 sonrası sivil toplum kuruluşları incelenirken nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Türkiye’de eğitim politikaları ile ilgili olarak 21 kavram tespit edilmiştir. Sivil toplum kuruluşları içinde inceleme konusu yapılan kavramlardan en fazla tartışma konusu yapılanların sırasıyla; öğretmen, mesleki ve teknik eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, yaygın eğitim, özel sektör, zorunlu eğitim, yabancı dil, laiklik ve din eğitimi konularının olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Eğitim, Sivil Toplum Kuruluşları

Alan Tanımı: Sosyal Sermaye

EDUCATION AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AS SOCIAL CAPITAL: THE EFFECTS OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN NATIONAL EDUCATION POLICIES IN TURKEY AFTER 1980

¹ Bu çalışma “Türkiye’de Milli Eğitim Politikalarının Oluşmasında Aktörlerin Rolü” isimli doktora tezinden hazırlanarak üretilmiştir.

Abstract

Education is a social phenomenon. Education is all of the activities and works carried out in order to gain new behaviors, abilities and knowledge in order to gain some achievements to the persons or to develop them in the beneficial direction of body, emotional, mental, social skills and behaviors. Education is the most effective way to improve and change human behavior. Along with globalization, societies have become more intertwined, more organized and collective structures that have become organized. The non-governmental organization (NGO) can be defined as an informal organization based on voluntary membership and influencing collective service and politics. In this study, education and non-governmental organizations will be considered as a social capital and the effect of non-governmental organizations on national education policies in Turkey after 1980 will be evaluated. Content analysis has been used from qualitative research methods while civil society organizations after 1980 are being examined. 21 concepts related to educational policies in Turkey have been identified. Within the framework of civil society organizations, the most discussion topics from the concepts of examination are; Teachers, vocational and technical education, pre-school education, primary education, secondary education, non-formal education, private sector, compulsory education, foreign language, secularism and religious education.

Keywords: Social Capital, Education, Non-Governmental Organizations

JEL Codes: I2

I.GİRİŞ

Eğitim; insanlardaki doğuştan gelen yetenekleri keşfeden, geliştiren insanların bilgilerinde ve görgülerinde geçerli sayılan şeyleri yeni kuşaklara aktaran ve geleceğe hazırlanma yüceliğine ulaşma, kişilik ve kimlik kazanma isteğidir. Böylece eğitim bireylerin kişilik ve kimlik kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Eğitimle “çocuğa vicdanlı özgür düşünebilen, kendi davranışlarının sorumluluğunu alabilen, güçlü bir kişiliğe sahip, mutlu ve dengeli, çevresi tarafından saygı gören bir karakter kazandırabilmek önemlidir”. En genel anlamda eğitimin temel amacı, toplumsal değişme ve gelişmelere uyum sağlayabilen vatandaşları yetiştirmektir (Yener vd., 2012: 278).

İnsanın dünyaya gelişinden ölümüne kadar geçen süre içinde almış olduğu eğitim, onun topluma ayak uydurmasını ve sosyal gelişimini sağlayan en önemli etken olmuştur. Bu eğitim faaliyetlerini iyi organize eden toplumlar uygarlık

seviyelerini yükseltmişler ve toplumsal sorunlarına daha hızlı çözüm yolları üretmişlerdir. Öte yandan eğitimin toplumsal anlamda faydasını anlayamayan veya eğitim faaliyetlerini iyi organize edemeyen toplumlar çağdaş uygarlığın gerisinde kalmışlardır. Bu durumda eğitim, toplumu geliştiren ve biçimlendiren en dolayısıyla sosyal sermayeye katkı sağlayan önemli unsurlardan biridir.

Toplumunu geliştiren ve biçimlendiren ve sosyal sermayenin yükselmesine katkı sağlayan diğer bir unsur ise sivil toplum kuruluşlarıdır. Çalışmamızda eğitim ve sivil toplum kuruluşları sosyal sermaye olarak ele değerlendirilecek ve Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının milli eğitim politikalarına etkisi ele alınacaktır.

2.BİR SOSYAL SERMAYE OLARAK EĞİTİM

İnsanlar arasındaki ilişkiler, toplum içinde var olan bireylerin kendi yaşam alanlarını ve bu alanların sınırlarını, niteliklerini ve bu alan içindeki davranışlarını belirleyen önemli bir bağdır. İnsanlar arasındaki bu ilişkiler ya da bağlar, temelde bireylerin ve buna bağlı olarak toplumların inşasında önemli bir yapı taşı durumundadır. Çok genel olarak toplumsal bağları, formel ve informel kuralları (normları) ifade eden “*sosyal sermaye*” kavramı politik ve sosyolojik boyutlarının yanı sıra ekonomik boyutları ile de önem taşımaktadır (Aktan, 2017: 1).

Sosyal sermaye, kapsamı para ile ifade edilen finansal sermaye ve topyekun eğitim düzeyini ifade eden beşeri sermayeden farklı olarak, toplumdaki tüm sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin sürekliliğini ve bağların sağlamlığını, toplumda tüm bireyler ve gruplar arasında karşılıklı güveni ve bu güveni tesis edecek formel ve informel kuralları ve bunlar etrafında şekillenecek sivil toplum örgütlerini kapsamaktadır (Aktan, 2017: 1).

Sosyal sermaye; toplumsal yaşamda ahlak, sivil erdem, güven, kurallar ve kurumlar, sosyal normlar, değerler ve inançlar gibi kavramlarla ifade edilen unsurların tamamını ifade etmektedir. Sosyal sermaye ile ifade edilmek istenen kültürel sermayedir. Nasıl ki, para, maddi servet gibi zenginlikler ve eğitim tek başına bireylerin mutlu olmalarına yetmiyorsa, makro düzeyde de toplumların maddi zenginliklerinin ötesinde gelişme ve ilerlemeleri komşuluk ilişkileri, güven, sosyal normlar, etik, erdem, inanç ve değerler gibi manevi zenginliklere dayalı bulunmaktadır. Modern kapitalist ülkelerde sağlanan ekonomik refah, ancak sosyal sermaye ile bütünleştiği takdirde anlamlı ve kalıcı olabilir (Aktan, 2017: 1).

Eğitim; hayat boyunca devam eden, bireyi ve toplumu şekillendirmede etkili olan, ekonomi, kültür, sanat, teknoloji, bilim, siyaset gibi birden çok alanla ilişki içerisinde olan ve tek bir şekilde tanımlanması güç olan geniş kapsamlı bir

olgudur. Dolayısıyla da eğitimi çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür. Örneğin, Ertürk eğitimi, “bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak (Ertürk, 1988: 13), Celkan ise, “çocukların ve gençlerin toplum yaşamında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme, terbiyedir” olarak tanımlamaktadır (Celkan, 1990: 27). Toplumsal dönüşüm ve çağa ayak uydurmak için eğitim gereklidir (Aktan & Yay, 2016: 15). Çünkü, eğitimin hedefi bireylerin hem kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri hem de toplumun değer ve beklentilerine ayak uydurabilecekleri bir konuma gelmelerini sağlamaktır.

Nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ve niteliklerinin sürekli olarak geliştirilmesi ve yenilenmesi eğitim sisteminin görevidir. Eğitimin birey üzerinde dolayısıyla da toplum üzerinde bu derece önemli olması beraberinde sosyal sermaye ile olan ilişkisini de getirmektedir (Özgeren, 2014: 54). Eğitim ile sosyal sermayenin ilişkisi, büyük ölçüde, 1986 yılında Bourdieu'nun sosyal sermaye teorisine katkıları ile başlamıştır (Gök, 2015: 663).

Son yıllarda yapılan araştırmalar eğitim ile sosyal sermaye arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitilmiş olan bireyler sosyal ilişkilere daha çok önem vermekte, bilgiyle donatılmış bir vaziyette, daha bilinçli, daha farkında olarak birtakım gruplara dahil olmakta ve bu gruplarda etkin şekilde rol almaktadırlar. “Sosyal sermaye ve eğitim ilişkisini ele alan çok sayıda araştırmada, sosyal sermayenin eğitimsel başarı, eğitimsel hedeflere erişim ve eğitimsel gelişimi etkileyen psikososyal faktörleri olumlu şekilde etkilediği, okula devam durumunu ve sosyal ilişkilerin niteliğini belirlediği tespit edilmiştir.”(Ekinci ve Karakuş, 2011: 532).

Güngör bilimsel araştırmaların eğitimin sosyal sermayenin unsurlarına olan etkisini ele aldığı çalışmasında eğitimin; genel ve etnik güven düzeyini, sivil katılımı, sosyal gruplara üyelik oranını, sosyal ağların çeşitlilik ve gücünü ve de sosyal etkileşimi arttırdığını ortaya koymaktadır. Eğitim ve öğretim süreçleri bağlamında bürokratik yeterlilik, sivil beceriler, bilişsel kapasite, müfredat, pedagojik yöntem, öğrenci meclisi, müfredat dışı faaliyetler, staj ve uygulamalar, normlar gibi eğitsel faktörlerin sosyal ve sivil katılıma da olumlu etkisi söylenebilmektedir (Güngör, 2011: 83).

Sosyal sermaye birikimin arttırmak için bireylerin sosyal uyum sürecine katkıda bulunmak isteyen yönelimler için en etkili araç eğitimidir denilebilir. “Genel olarak eğitim kurumları bireylerin, ikinci sosyalizasyon ortamı olarak kültür ve

değerlerin aktarılması yanında statü ve gelir düzeyine olan etkisiyle sivil ve politik katılım yoluyla sosyal uyuma katkıda bulunmaktadır.”(Güngör, 2011: 84).

3.BİR SOSYAL SERMAYE OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Kökene itibariyle Aristoteles’in siyaset teorisine kadar uzanan sivil toplum kavramı hakkında üzerinde anlaşılmış tek bir tanımlamayı yapmak oldukça zordur. Her toplum kültürüne, geçirmiş olduğu tarihsel süreç ve özelliklerine göre sivil toplum kavramına farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Özdemir ve Yamanoglu sivil toplumu, “aile, devlet, piyasa ilişkilerinin dışında kalan ve insanların ortak çıkarlarını geliştirmek için bir araya geldikleri alan” olarak tanımlamaktadır (Özdemir ve Yamanoglu, 2010: 3). Aslan ise sivil toplumu, “devletle aile arasındaki kamusal alanda faaliyet gösteren, özerk, gönüllülük esasına dayanan, çoğulcu bir yapıya sahip olan ve birey-devlet müzakeresini temin eden sosyal örgütlenmelerden oluşan bir ara alan” olarak tanımlanmaktadır (Aslan, 2010: 360). Aktan ve Yay’a göre ise sivil toplum, “özgür ve demokratik bir ülke olmanın en önemli şartı”dır (Aktan ve Yay, 2016: 67).

Sivil toplumun olmazsa olmazlarından birisi, varlığını kimseye boyun eğmeden ve devletin yönlendirmelerinden uzak kalabilmesi için, özerklidir. Bunun yanı sıra birden çok insanın desteğiyle ortaya çıkabilmesi açısından, çoğulculuk ve gönüllülük esasına dayalı olarak, her bireyin fikrini özgürce söyleyebildiği demokratik bir ortamda ortaya çıkıyor olması da son derece önemli olan özelliklerindedir (Uluç, 2013: 403).

Sivil toplum kuruluşları üyelerine işbirliği, dayanışma, kamu yararı, vatanseverlik ve katılım fikirlerini aşılarken; işbirliği içinde çalışmayı, kolektif bir biçimde hareket etmeyi ve katılımcı demokrasinin iyi işlemesi için önemli olan yetenekleri kazandırmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları vatandaşlar için birer demokrasi okulu gibi işlev görmektedir. Ayrıca bu kuruluşlar üyelerinin siyasi sistemle bağlantısını kurarak, bilgi akışını ve isteklerin dile getirilmesini sağlamaktadır (Putnam, 1993: 89-90).

Sosyal sermayeyi tanımlamaya çalışan sosyolojik yaklaşımlara göre, sivil toplum kuruluşları, sosyal sermayenin unsurları olan güven, dayanışma, karşılıklılık, işbirliği, paylaşım gibi normların ve değerlerin ve ağların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın aracısı olan sivil toplum kuruluşları aynı zamanda sosyal sermayenin önemli aktörleri arasında yer almaktadır (Putnam, 1993). Bununla birlikte, toplumu tanımanın en iyi yollarından biri olarak da kabul edilen sosyal sermaye, toplumları iyileştiren ve daha sağlıklı hale getiren, organizasyonları daha güçlü kılan ve sivil toplulukları

hareketlendiren bir değer olarak kabul edilmektedir. Daha genel anlamda, sosyal sermayesi yüksek olan toplumların daha gelişmiş ve daha fazla kaynağa sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca, iş bulmada ve kariyer geliştirmede, suçun ve sağlık problemlerinin azaltılmasında, eğitimde başarının artmasında ve buna benzer sosyal hayata dair birçok sorunun çözümünde sosyal sermayenin çok önemli olduğu düşünülmektedir (Gök, 2015; 656). Sosyal sermaye, bireyler arasındaki sosyal ağlar ile karşılıklılık ve güven gibi normlardan oluşmaktadır (Putnam, 2000: 18-19).

Sivil toplum sosyal sermayenin oluşabilmesi ve gelişebilmesi için son derece önemlidir. Devletten bağımsız olarak bireylerin sosyal gruplara bir amaç doğrultusunda bir gruba bir hedef doğrultusunda katılım beraberinde güven duygusunu, birlikte hareket etme duygusunu ve sağlıklı bir iletişimi de getirmektedir ki tüm bunlarda sosyal sermayenin oluşması ve devamlılığını sağlamada olmazsa olmaz etkenlerdir. Nitekim bu katılım, beraber hareket edebilme dürtüsü yani sosyal sermaye de bir devletin kalkınması için son derece önemlidir. Aynı şekilde sosyal sermaye de sivil toplum için gerekli bir süreçtir. Dolayısıyla sosyal sermaye ve sivil toplum arasındaki ilişki hem birbirlerini olumlu yönde etkilemeleri açısından hem de bireylerin demokratik, özgür, güven duygusu içerisinde ortak hareket edebilmesi açısından son derece önemli iki kavramdır (Özgeren, 2014: 68).

4. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ 1980 SONRASI MİLLİ EĞİTİM POLİTİKALARINDAKİ ROLÜ

Türkiye'de eğitim politikaları ile ilgili olarak 21 kavram karşımıza çıkmaktadır. Eğitim politikası ile ilgili bu kavramlar sırasıyla; zorunlu eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim, yabancı dil, din eğitimi, yaygın eğitim, parasız eğitim, fırsat eşitliği, öğretmen, laiklik, eğitimin finansmanı, yükseköğretim, teknoloji kullanımı, yerel yönetim, Atatürkçülük, yönetişim, özel sektör, millilik ve özel eğitimidir. Bu başlıkta 1980 sonrası sivil toplum kuruluşlarının milli eğitim politikalarına etkisi bu kavramlar üzerinden değerlendirilecektir. Sivil toplum kuruluşları incelenirken nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır.

Türkiye'de eğitim sistemi üzerinde etkili olan sivil toplum kuruluşları şunlar olduğu söylenebilir: Ana Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim-Bir Sen), Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen), Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş), Müstakil

Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Tarih Vakfı, Türk Eğitim Derneği (TED), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Eğitim, Öğretim ve Bilim Hizmetleri Kolu Çalışanları Sendikası (Türk Eğitim-Sen), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği ve Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (Şirin, 2009: 172).

Türkiye’de eğitim sistemi üzerinde etkili olan sivil toplum kuruluşlarının raporlarına ulaşabilmek için yoğun bir şekilde araştırma yapılmış ancak yapılan araştırma sonucunda çok az sayıda rapora ulaşılabilmektedir. Çalışmanın bu başlığında ulaşılabilen raporlar belirlenen kavramlar ışığında incelenmiştir. Ancak az sayıda rapora ulaşılabildiğinden elde edilen bilgilerin belirlenen kavramlar ışığında tablolandırılması mümkün olmamıştır.

Türkiye’de önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olan TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve iş adamları tarafından 1971 yılında kurulmuştur. TÜSİAD kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum kuruluşudur (Şimşek, 1999: 2).

TÜSİAD 2005 yılında eğitimle ilgili olarak “Doğru Başlangıç: Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim” konulu raporu yayımlamıştır. Rapor’un başlığı “okul öncesi eğitim” olmakla birlikte, tamamında “erken çocukluk eğitimi” (EÇE) üzerine odaklanılmıştır. Türkiye’de kabul gören ve uygulanan sistem okul öncesi eğitim sistemidir. Ancak raporda Türkiye için tercih edilen ve önerilen erken çocukluk eğitimidir. Okul öncesi eğitim 3-6 yaşları arasındaki dönemi kapsarken, erken çocukluk eğitimi doğumdan hatta annenin hamileliğinden ilköğretim ilk iki yılını da içine alan dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla okul öncesi eğitim erken çocukluk eğitiminin içinde yer aldığı raporda belirtilmiştir (Bekman ve Gürlesel, 2005: 7).

Rapor’da “Erken Çocukluk Eğitimi”, “Erken Çocukluk Eğitiminde Uluslararası Politikalar ve Uygulamalar”, “Türkiye’de Erken Çocukluk Eğitimi”, “Erken Çocukluk Eğitimi İçin Politika Önerileri” ve “Sonuç ve Uygulama” genel başlıkları ele alınmıştır (Bekman ve Gürlesel, 2005: 153). Ayrıca Rapor’da öğretmen konusu “öğretmenlerin davranış yaklaşımları” alt başlığı altında ele alınmıştır. Rapor’da Erken Çocukluk Eğitiminin finansman olanaklarından da bahsedilmiştir.

TÜSİAD 2011 yılında “Vizyon 2050 Türkiye” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Raporun “İnsani Kalkınma” başlıklı ilk bölümünde, 2050 yılına doğru Türkiye nüfus ve eğitim konuları ele alınmıştır. Şehirleşme, kentsel ulaştırma, enerji,

tüketim alışkanlıkları ve üretimde enerji ve kaynak verimliliği raporun diğer bölümlerini oluşturmaktadır (Gerçek vd., 2011: 4).

Raporda eğitim alt başlığı altında genel olarak ele alınan konular şunlardır; Eğitim, okul çağı nüfusu ve öğrenci sayıları, eğitim harcamalarıyla ilgili son yıllara ait veriler, eğitime katılıma ilişkin karşılaştırmalı veriler, yetişkin nüfusun okur-yazarlık eğitim durumu ve hayat boyu öğrenme eğilimleri, iş dünyası açısından eğitim sektörünün önemi, demografik değişim sürecinin eğitim sektörüne yansımaları ve riskler-fırsatlar (Gerçek vd., 2011: 9).

Raporda yaygın eğitimden bahsedilmiş ve yaygın eğitimin işbaşında eğitim, meslek kazandırma eğitimi, kişisel gelişim vb. etkinlikleri içermesi gerektiğinden söz edilmiştir (Gerçek vd., 2011: 27). Ayrıca işgücü piyasasıyla doğrudan ilişkisi bağlamında mesleki ve teknik eğitime de değinilmiştir. Mesleki ve teknik eğitim sisteminde son yıllarda reform niteliğinde düzenlemelerin yapıldığı ve bu iyileştirmelerin umut verici olduğu ancak ortaöğretim ve yükseköğretimdeki meslek okullarının sorunlarının devam ettiği ve mesleki eğitimin sanayinin beklentilerini karşılayamadığı belirtilmiştir. Mesleki ve teknik okullarının kalitesinin iyileştirilmesi ve işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırılması öncelikle ele alınması gerektiği ifade edilmiştir (Gerçek vd., 2011: 28). Ayrıca raporda okul öncesi eğitim, ilköğretim ve yükseköğretim konularından da bahsedilmiştir.

Mesleki ve teknik eğitimin kaliteli olması işletmeler açısından önemlidir. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin nitelikli olması işletmelerin verimliliğini, performansını, rekabet yeteneğini, araştırma ve inovasyon kalitesini yükseltecektir.

MÜSİAD 2008 yılında “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitim Sorunlar-Öneriler” konulu rapor yayımlamıştır. Raporda “Genel Çerçeve Mesleki ve Teknik Eğitim”, “Yaygın Eğitim Kurumlarında Mesleki ve Teknik Eğitim”, “Örgün Eğitim (İlköğretim, Ortaöğretim, Yükseköğretim) Kurumlarında Mesleki ve Teknik Eğitim” başlıklarında konu ele alınmıştır (Şencan, 2008: 4).

Raporda mesleki ve teknik eğitimin öneminden bahsedilmiştir. Buna göre; “Son yıllarda bütün dünyada mesleki ve teknik eğitim, ülkelerin bir numaralı meselesi haline geldiği; Türkiye’de yaklaşık 10 yıldır bu konunun yetkilerinin gündeminde olduğu; ancak nitelik ve nicelik açısından mesleki ve teknik eğitimde aksamaların devam ettiği; Türkiye’de birçok gencin işsiz olduğu; firmalarında işlerinde çalıştıracak kalifiye eleman bulmakta zorlandıkları; bir ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi için iyi yetişmiş mesleki ve teknik yeterliliğe sahip

işgücü ile mümkün olacağı; bu yüzden bu raporda kapsamlı analizler yerine stratejik konulara değinildiği ve MÜSİAD'ın görüş ve düşüncelerine yer verdiği" belirtilmiştir (Şencan, 2008: 8).

MÜSİAD bu Raporunda ortaöğretim başlığı altındaki alt başlıklardan birinde "Mesleki Okul Olarak İmam Hatip Liseleri" konusunu ele almıştır. YÖK 1999 yılından itibaren çeşitli katsayı kısıtlamaları ile bu okullardan mezun olan öğrencilerin yükseköğrenim haklarını kısıtladığı belirtilmiştir. Kısıtlama girişimi özel olarak İmam Hatip Liselerine yönelik algılanmaması için meslek okulları bir bütün olarak ele alınmış ve sonuçta diğer meslek okulu mezunları da katsayı uygulamasından mağdur olmuştur. MÜSİAD Raporunda katsayı sınırlamasının kaldırılmasını ve öğrencilere eşit şartlarda yarışa katılmasının sağlanmasını önermiştir (Şencan, 2008: 26).

Raporda yabancı dil ile ilgili olarak meslek ve teknik okullardaki öğretmenlerin yabancı dil yetkinliğinin artırılması önerilmektedir. Öğretmenlerin bilgisayar yetkilerinin artırılması gerektiği de belirtilmiştir (Şencan, 2008: 31). Ayrıca raporda genel liselerde seçmeli olarak "Hz. Muhammed'in Hayatı", "Kur'an Meali", "İslam Dini" gibi dersler konularak vatandaşların bu yöndeki beklentilerine karşılık verilmesi önerilmiştir (Şencan, 2008: 27).

Raporda özel sektörün mesleki ve teknik eğitim kurumları açmasının teşvik edilmesi önerilmektedir (Şencan, 2008: 24). Ayrıca raporda yükseköğretimden de bahsedilmiştir.

Türkiye'de kaliteli mesleki ve teknik eğitim imkanlarının geliştirilmesi sonucunda kalifiyeli eleman yetişmiş olacaktır. Böylece iş dünyasına ve firmalara katkı sağlanmış olacaktır. MÜSİAD'ın özellikle mesleki ve teknik eğitime yönelik bir rapor hazırlamış olması bu yüzden anlamlıdır. TÜSİAD da 2005 Raporunda mesleki ve teknik eğitime değinmiştir.

Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası (Eğitim-İş) "2002-2015 AKP Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Emekçilerini Bekleyen Tehlikeler" konulu broşür yayınlamıştır. Broşürde "AKP Dönemindeki Eğitim Politikalarının Değerlendirilmesi" başlığı altında genel eğitim konusundan bahsedilmiştir.

Broşürde zorunlu eğitim ile ilgili olarak; "MEB, 5+3 şeklinde uygulanan 8 yıllık kesintisiz eğitimi 4+4+4 şeklinde 12 yıllık zorunlu ama kesintili hale getirdiği" belirtilmiştir. Ayrıca "yeni sistemle ilkokul 5 yıldan 4 yıla düşürüldüğü, ortaokul kavramının yeniden geldiği, kapatılan imam hatip ortaokulları da böylece geri getirildiği" ifade edilmiştir (Eğitim-İş, 2015: 2).

Broşürde ilköğretim ile ilgili olarak “2004 yılında ilköğretim müfredatında köklü bir yenilik yapıldığı; İlkokul birinci sınıflar okuma-yazma öğrenirken önce cümlelerle değil seslerle tanıştığı; fişler tarihe karıştığı; Cumhuriyet döneminin tüm eğitim programlarını kökünden kazıyıcı değişimler yapılmaya çalışıldığı” ifadelerine yer verilmiştir (Eğitim-İş, 2015: 2). AK Parti’nin eğitim politikalarını ve yapılan değişiklikleri eleştiren bir tutum söz konusudur.

Broşürde ortaöğretimde uygulanan Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ve Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavları eleştirilmektedir. Ayrıca “genel liselerin kaldırıldığı ve genel liselerin Anadolu Lisesine dönüştüğü; Anadolu Öğretmen Liselerinin kapatıldığı; İmam Hatip Lisesi çok sayıda açıldığı, mevcut öğrencinin yüzde 25’inin İmam Hatip Liselerin de okuması sağlandığı; ortaöğretim bazında bilimsel eğitimden ideolojik eğitime geçilmiş olduğu; bu ideolojinin din temelli bir eğitim yapısı sağladığı” ifade edilmiştir (Eğitim-İş, 2015: 3).

Broşürde öğretmenler ile ilgili “velilerin her türlü şikayetleri gündeme ve işleme alınırken öğretmenlerin görüşlerinin hiçe sayıldığı; Alo 147, BİMER ve isimsiz şikayetlerle öğretmenler üzerinde aşırı baskılar oluşturulmaya başlandığı; 2005 yılında öğretmen kariyer basamaklandırma sınavı adı altında yapmış oldukları uygulama ile öğretmenleri kendi aralarında, stajyer öğretmen, ücretli öğretmen, sözleşmeli öğretmen, kadrolu öğretmen, uzman öğretmen, başöğretmen gibi sınıflara ayırarak kategorize ettikleri; veliler, öğretmenler arasında oluşan bu farktan dolayı okul ve öğrenci seçmeye başladıkları ve öğretmenlere saygı duyulmadığı” ifade edilmiştir (Eğitim-İş, 2015: 5). Öğretmenlerle ilgili uygulamalar Eğitim-İş Sendikası tarafından eleştirilmekte ve olumlu katkılarının olabileceği dikkate alınmamaktadır.

Ayrıca laiklik ile ilgili olarak Eğitim-İş Sendikası AK Parti eğitim politikalarını eleştirmiştir. Buna göre; Broşürde “ulusal ve laik eğitimi sonlandırmayı hedefleyen bir eğitim sistemi getirildiği; Milli eğitimin temel ilkeleri bölümünden Atatürk Milliyetçiliğine bağlı nesiller yetiştirmek ilkesinin çıkartıldığı ve Cumhuriyet tarihi boyunca her sabah okullarda öğrencilerin okuduğu andın kaldırıldığı” ifadelerine yer verilmiştir (Eğitim-İş, 2015: 6).

Eğitim-İş Sendikası YÖK’ün katsayı uygulamasını kaldırmasını doğru bulmamaktadır. Bu konu broşürde belirtilmektedir. MÜSİAD 2008 yılında yayınladığı raporda katsayı uygulamasının kalkması gerektiğini önermiş ve bu uygulamanın öğrencilerin eşit şartlarda yarışmasına engel olduğu belirtilmiştir. İki

farklı sivil toplum kuruluşu ve aynı konuya farklı açılardan bakmakta ve siyasi görüşlerini raporlara yansıtılmaktadır.

MÜSİAD 2008 yılında hazırladığı Raporda genel liselerde seçmeli olarak Hz. Muhammed'in hayatı, Kur'an Meali, İslam dini gibi dersler konulmasını önermiştir. AK Parti eğitim sisteminde bu yönde değişiklik yapmıştır. Ancak Eğitim-İş Sendikası da yayınladığı broşürde Hz. Muhammed'in hayatı, temel dini bilgiler ve Kur'an-ı Kerim gibi seçmeli derslerin konulmasını eleştirmiştir.

Eğitimciler Birliği Sendikası (Eğitim-Bir-Sen) "4+4+4 Eğitim Reformunu İzleme Raporu" konulu rapor yayımlamıştır. Bu rapor 4+4+4 eğitim sistemiyle birlikte meydana gelen yeni durum değerlendirilmiş, yeni sistemin olumlu yönleri ortaya konulmuş, sorunlu alanları belirlenmiş ve sistemin geliştirilmesi için öneriler sunulmuştur.

Eğitim-Bir-Sen'in yayımlamış olduğu raporda zorunlu eğitim ile ilgili olarak 11 Nisan 2012 tarihinde 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un yürürlüğe girmesi ile zorunlu eğitim sekiz yıldan 12 yıla çıkarılmıştır. Böylece 1998 yılından beri uygulanan sekiz yıllık kesintisiz eğitim uygulaması sona ermiş; sekiz yıllık ilköğretim kesintili olarak dört yıl ilköğretim ve dört yıl ortaokul olarak yeniden yapılandırılmıştır. Buna ilaveten, imam hatip ortaokulları tekrar açılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 67).

Raporda ilköğretim ile ilgili olarak 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla aynı bina/binalarda bulunan ilköğretim ve ortaokulların ayrıştırılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu Kanun ile ortaokul ve liselere seçmeli ders olarak Hz. Muhammed'in Hayatı ve Kur'an-ı Kerim dersi konulmuştur (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 16).

Raporda orta öğretim ile ilgili olarak "Kanunun belirtildiği derslere ilaveten yeni seçmeli dersler (Yaşayan Diller ve Lehçeler, Temel Dini Bilgiler, Matematik Uygulamaları vb.) eklenmiş ve ortaokullarda seçmeli ders saati haftada sekiz saat olarak belirlenmiştir" bakanlıkça bu şekilde yeni düzenleme yapılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 16).

Raporda yabancı dil ile ilgili olarak "seçmeli dersler arasından yabancı dil, matematik uygulamaları, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Hayatı dersleri en çok tercih edilen dersler olduğu" belirtilmiştir. Ayrıca yabancı dil öğretimi dördüncü sınıf yerine ikinci sınıftan başlatılmıştır (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 70).

Raporda din eğitimi ile ilgili olarak yer verilen ifadeler şunlardır; “4+4+4 ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa imam hatip okulları dışındaki resmi okullarda din eğitimi içeren dersler mümkün kılınmış ayrıca müfredata yaşayan diller adı altında seçmeli Kürtçe dersi konulmuştur” (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 22).

Raporda öğretmenlerle ilgili olarak “özellikle ilkokulun beş sınıftan dört sınıfa indirilmesi ile birlikte, sınıf öğretmenlerinin bir kısmı norm fazlası durumuna düşmüş, ortaokullarda ise daha fazla branş öğretmenine ihtiyaç duyulmuştur” ifadesine yer verilmiştir.

Rapor’da laiklik ile ilgili olarak “4+4+4 düzenlemesi ile ortaokul ve liselere Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed’in Hayatı dersinin konulması AK Partili, MHP’li ve bazı BDP’li milletvekillerinin desteği ile yasalaşmış; Eğitim-Sen ve CHP, bu dersleri laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirmişler; düzenlemenin yasalaşması sonrasında ise, daha önce işaret edildiği üzere, CHP aynı gerekçe ile Anayasa Mahkemesine başvurmuş; ancak Mahkeme bu başvuruyu reddetmiştir” ifadesine yer verilmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2013: 30). Eğitim-İş Sendikası yayımladığı broşürde AK Parti eğitim politikalarının laik eğitimi sonlandırmayı hedefleyen bir eğitim sistemi getirdiği konusunda eleştirmiştir (Eğitim-İş, 2015:6).

Eğitim-İş yayımlanmış olduğu broşürde 8 yıllık kesintisiz eğitimden 12 yıllık zorunlu eğitime geçişi olumlu bulmamıştır. Ayrıca, eğitim sisteminde 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile yapılan yeni düzenlemeleri eleştirmiştir. Eğitim-Bir-Sen ise 6287 sayılı Kanunla getirilen yeni düzenlemeleri olumlu bulmuştur. Eğitim-Bir-Sen raporda “özellikle 28 Şubat döneminde uygulamaya konulan kesintisiz sekiz yıllık eğitim, pedagojik olarak birçok soruna neden olduğu ve toplumsal talepleri karşılayamadığı; dahası eğitim sisteminin daha sivil bir yapıya kavuşması için güçlü bir toplumsal talep ortaya çıktığı; bu toplumsal talep 6287 sayılı Kanun ile önemli ölçüde karşılandığı” ifadelerine yer vermiştir.

Türk Eğitim Derneği (TED) 2009 yılında “Öğretmen Yeterlikleri” konulu rapor hazırlamıştır. Raporun hazırlanmasının amacı “uluslararası alanda öğretmenlik mesleği standartlarının incelenmesi ve Türkiye’de ilköğretim öğretmenlerinin yeterliklerinin “öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri” çerçevesinde değerlendirilerek öğretmenlik mesleği standartlarının geliştirilmesi için çözüm öneri geliştirmek olarak” belirtilmiştir (TED, 2009: 3).

Türk Eğitim Derneğinin Raporunda konuya siyasi olarak yaklaşmadığı görülmüştür. Rapor tarafsız olarak hazırlanmış öğretmenlerin yeterliliklerini artırmalarını sağlamak için önerilerde bulunulmuştur.

SONUÇ

Sosyal sermaye hem kaynağı hem de sonucu olarak gösterilen eğitim kavramı ile yakından ilgilidir ve sosyal sermaye eğitimi etkilediği gibi eğitimden de etkilenmektedir. Sosyal sermaye ile eğitim arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Sosyal sermayenin olmazsa olmazlarından bir diğeri ise sivil toplum ve bunun toplumdaki yansıması olan sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum doğru kullanıldığı takdirde sosyal sermaye çok büyük katkıları olmaktadır. Sivil toplum eğitim vasıtasıyla sosyal sermayenin artırılmasını sağladığı gibi katılım araçlarını kullanarak da sosyal sermayeyi toplumda görünür hale getirmektedir (Özgören, 2014: 74-75).

Bir devletin temel görevlerinden birisi olarak kabul edilen eğitim hizmeti, küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik kaynakların sivil alanlara kaymasının sonucunda devletin görevi olarak görülmemeye ya da devletin yetersiz kaldığı alanlar olarak görülmeye başlanmıştır. Bu da sivil toplumun devreye girmesine ve devletin yetersiz kaldığı alanlarda eğitim için, okul, yurt, kütüphane, laboratuvar inşa etmesine, kitap-defter yardımında bulunmasına, ihtiyacı olan öğrencilere maddi-manevi destek olmasına, donanımlı öğretmenler yetiştirmeye çalışmasına ve gerektiği takdirde paneller, konferanslar, sempozyumlar düzenleyerek halkı bilgilendirmeye çalışmasına sebebiyet vermiştir. Esas itibarıyla, sivil toplumun toplumda yansıması olan STK'lar eğitim politikalarının belirlenmesinde baskı grubu olarak, eğitim hizmetleri için projeler üreterek, doğrudan eğitim hizmeti vererek ya da eğitim hizmetine katkıda bulunarak eğitime destek olmakta eğitim hizmetlerinin gelişmesinde aktif olarak rol oynamaktadır (Özgören, 2014: 75).

Türkiye'de bazı sivil toplum kuruluşlarının (TÜSİAD, MÜSİAD, Eğitim-İş, Eğitim-Bir-Sen, Türk Eğitim Derneği) eğitim ile ilgili yayımlanmış olduğu raporlar çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada eğitim ve sivil toplum kuruluşları bir sosyal sermaye olarak ele alınmış ve 1980 sonrası Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının milli eğitim politikalarına etkisi değerlendirilmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının (TÜSİAD, MÜSİAD, Eğitim-İş, Eğitim-Bir-Sen, Türk Eğitim Derneği) incelenen raporlarında; Türkiye'de eğitim politikaları ile ilgili olarak belirlenmiş olan “zorunlu eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim, yabancı dil, din eğitimi, yaygın eğitim, parasız eğitim, fırsat eşitliği, öğretmen, laiklik, eğitimin finansmanı,

yükseköğretim, teknoloji kullanımı, yerel yönetim, Atatürkçülük, yönetim, özel sektör, millilik ve özel eğitim” 21 kavram dikkate alınarak irdelendiğinde, özellikle “zorunlu eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim, yabancı dil, din eğitimi, öğretmen, laiklik, eğitimin finansmanı, yükseköğretim ve özel sektör” konularına değinildiği görülmektedir.

Bir ülkenin gelişiminde, diğer bir deyişle sosyal sermayesinin artmasında eğitim büyük rol oynamaktadır. Sosyal sermayenin hem gelişimine katkı sağlayan hem de önemli bir boyutunu oluşturan sivil toplum kuruluşları ise eğitim açısından büyük rol oynamaktadır. Görüldüğü gibi Türkiye'de 1980 sonrası sivil toplum kuruluşları eğitim ile ilgili söz konusu kavramlara odaklanmış, eğitim alanına katkı sağladıkları düşünülmektedir.

Buna karşın, ülkemizde sivil toplum kuruluşları önem kazanmaya başlayan kuruluşlar olarak karşımıza çıkmakla birlikte, eğitim politikalarında ABD ve AB örneklerindeki gibi güçlü bir etkiye sahip olmadıkları düşünülmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının eğitim politikalarında daha yönlendirici ve daha doğru hizmet sunabilmeleri için, hazırlamış oldukları raporlara ek olarak eğitim sistemimiz için mevcut durum analizleri yapan ve ileriye dönük eğitim politikaları üretmeye katkı sağlayan çalışmalar ortaya koymalarının gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

AKTAN Coşkun Can, Sosyal Sermaye,

<[http://www.canaktan.net/canaktan_personal/aktan-](http://www.canaktan.net/canaktan_personal/aktan-seyyah/hayat_hakikat/sosyal-sermaye.html)

seyyah/hayat_hakikat/sosyal-sermaye.html>, Erişim Tarihi:

10.07.2017.

AKTAN Coşkun Can ve YAY Serdar (2016), Türkiye’de Değişime Direnç ve Statüko, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 8, Sayı:1, ss. 49-71.

AKTAN Coşkun Can ve YAY Serdar (2016), Organizasyonel Değişimde İki Farklı Kültür: Değişim Kültürü ve Değişime Direnç Kültürü, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 8, Sayı:2, ss. 1-16.

BEKMAN Sevda ve GÜRLESEL Fuat Can (2005), Doğru Başlangıç: Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim, TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/2005-05/396, İstanbul

CELKAN Hikmet Yıldırım (1990), Ziya Gökalp’in Eğitim Sosyolojisi, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul.

Eğitim-Bir-Sen (2013), 4+4+4 Eğitim Reformunu İzleme Raporu, Hermes Ofset Ltd. Şti, Ankara.

EĞİTİM-İŞ (2015), 2002-2015 AKP Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Emekçilerini Bekleyen Tehlikeler, Eğitim Broşürü Dizisi: 5.

EKİNCİ Abdurrahman, & KARAKUŞ Mehmet (2011), Okul Müdürlerinin Sosyal Sermaye Liderliği Davranışlarının Öğretmenler Arasındaki Sosyal Sermaye Düzeyine Etkisi, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 17(4), 527-553.

ERTÜRK Selahattin (1988), Türkiye’de Eğitim Felsefesi Sorunu, Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, 11-16.

GERÇEK Haluk, GÜLERSOY Nuran Zeren, CILIZ Nilgün ve OCAKVERDİ Hale Altan (2011), Vizyon 2050 Türkiye, TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/2011-09/518, İstanbul.

GÖK Maide (2015), Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Sosyal Sermaye, Sosyoloji Konferansları No: 52 (2015-2)/655-683, DOI: 10.18368/TU/sk.09040

GÜNGÖR Gündüz (2011), İlköğretim Okullarının Öğretmen Görüşlerine Göre Sosyal Sermaye Düzeyleri ve Dezavantajlılıkları İle İlgili Değişkenler Arasındaki İlişki: Mersin İli Mezitli İlçesi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

ÖZDEMİR Pınar, & YAMANOĞLU Melike (2010), Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişim

Kapasiteleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 3-36.

ÖZGEREN Özge (2014), Sosyal Sermaye Eğitim ve Sivil Toplum İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

PUTNAM Robert D. (1993), Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton, Princeton University Press.

PUTNAM Robert D. (2000), Bowling Alone. New York, Simon and Schuster.

SEYFETTİN Aslan (2010), Sivil Toplum ve Demokrasi, Süleyman Demirel İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 357-374.

ŞENCAN Hüner (2008), Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitim Sorunlar-Öneriler, MÜSİAD Araştırma Raporu: 55, Tavashı Matbaacılık.

ŞİMŞEK Ali (1999), Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Yeniden Yapılandırılması, TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/99-2/252, İstanbul.

ŞİRİN Hüseyin (2009) Sivil Toplum Örgütlerinin Eğitime İlişkin Karar Alma Süreçlerine Katılımları Üzerine Bir Analiz, Eğitim ve Bilim Dergisi, Cilt: 34, Sayı: 153.

Türk Eğitim Derneği (TED) (2009), Öğretmen Yeterlikleri Özet Rapor, Adım Okan Matbaacılık, Ankara.

ULUÇ Vahap (2013), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi, Cumhuriyet İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1), 399-418.

USTA Ertuğrul ve KORKMAZ Özgen (2010), Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Yeterlikleri Ve Teknoloji Kullanımına İlişkin Algıları İle

Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1.

ÖZEN Yener, GÜLERYÜZ Kübra, ÖZEN Hülya (2012), “İlköğretim 1-3 Sınıf Hayat Bilgisi, 4-5 Sınıf Sosyal Bilgiler Dersindeki Değerler ve Değerler Eğitiminin İncelenmesi”, Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi, Kasım, Cilt: 1, Sayı: 4, ISSN: 2146-9199.